

JOURNAL OF MODERN SCIENCE

JoMS 4/19/2013, ss. 475-487

MARTA WÓJCICKA

CORRUPTION IN THE POLISH ENERGY SECTOR

KORUPCJA W POLSKIM SEKTORZE ENERGETYCZNYM

mgr Marta Wójcicka

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej

im. Alcide De Gasperi w Józefowie

wojcickamar@gmail.com

ABSTRACTS

The energy sector, as one of the most important elements, necessary for the proper functioning of the economy of each country, is also extremely prone to corruption. In Poland and other states around the world, we observe the existence of corruption, inter alia, in connection with the conclusion of contracts for the construction of energy infrastructure, production and distribution of fuel products, gas, and electricity. Entities carrying out crimes by giving and receiving financial benefits are both individuals, e.g. government officials and businesses. Income generated by the energy sector constitute a significant source of income to the state budget, hence assessing the phenomena of corruption in the area of the economy and combating their causes and consequences in this field. This article aims to answer questions on what is the phenomenon of corruption in the Polish energy sector, by comparison, an analysis was made of the problem in the European country (Italy) and the United States. Other goals of this article are: assessment of the scale of corruption in this field and attempt to find the causes of this type of abuse.

Sektor energetyczny, jako jeden z najistotniejszych elementów niezbędnych do funkcjonowania gospodarki każdego kraju, jest jednocześnie niezwykle narażony na nadużycia o podłożu korupcyjnym. Zarówno w Polsce, jak i na całym świecie obserwujemy występowanie korupcji między innymi w związku z zawieraniem umów na budowę infrastruktury energetycznej, produkcję i dystrybucję produktów paliwowych, gazu i gotowej energii elektrycznej. Podmioty dokonujące przestępstw przyjmowania i wręczania korzyści majątkowych to zarówno osoby fizyczne, chociażby w postaci przekupnych urzędników państwowych, jak i przedsiębiorstwa. Dochody generowane przez sektor energetyczny stanowią znaczne źródło dochodu do budżetu państwa, stąd próba oceny zjawisk korupcji w tym obszarze gospodarki i zwalczania ich przyczyn i skutków.

Niniejszy artykuł ma na celu odpowiedź na pytania, czym jest i jaka jest skala zjawiska korupcji w polskim sektorze energetycznym, dla porównania dokonano analizy problemu w wybranym kraju europejskim (Włochy) i Stanach Zjednoczonych, a także jakie są przyczyny występowania tego typu nadużyć.

KEY WORDS:

energy sector, corruption, energy

sektor energetyczny, korupcja, energia, energetyka.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PROBLEMU KORUPCJI W SEKTORZE ENERGETYCZNYM

Sektor energetyczny jest jednym z najbardziej dochodowych i najszybciej rozwijających się sektorów gospodarki. Wraz ze wzrostem populacji i produktu krajowego brutto rośnie zapotrzebowanie na energię. Energia elektryczna i paliwa niezbędne są do prawidłowego funkcjonowania każdej gospodarki. Rolnictwo, przemysł, budownictwo, ciepłownictwo, transport – ciężko wyobrazić sobie ich funkcjonowanie bez energii. Zwiększanie się zapotrzebowania na energię, które prognozowane jest na poziomie 36% do 2030 r. obejmie nie tylko kraje rozwinięte, ale przede wszystkim kraje rozwijające się. Ze względu na szybko zwiększającą się populację w postępującą urbanizację szacuje się, że w krajach nienależących do Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju wzrost populacji osiągnie do 2030 roku poziom 90%, co przyniesie ze sobą wzrost zapotrzebowania na energię o nawet 90%.

Ze względu na kluczową rolę sektora energetycznego dla gospodarki, ekonomii i społeczeństwa jest on jednocześnie szczególnie narażony na korupcję. Rozbudowa infrastruktury energetycznej niezbędnej do produkcji, importu, eksportu czy dystrybucji paliw i energii elektrycznej, wymagają ogromnych nakładów finansowych. Według szacunków Międzynarodowej Agencji Energetycznej budowa nowej infrastruktury i modernizacja tej już istniejącej wymagać będzie nakładów finansowych sięgających blisko 17 bln dolarów do 2035 roku. Dodatkowym problemem staje się wykorzystywanie dominującej pozycji przez państwa będące dostawcami ropy naftowej i gazu, a także nieprzejrzyste reguły handlowe i łapownictwo wśród urzędników państwowych (*BP Energy Outlook 2030, 2013*).

KORUPCJA W SEKTORZE ENERGETYCZNYM WYBRANYCH KRAJÓW STANY ZJEDNOCZONE

Pomimo istnienia w Stanach Zjednoczonych od 1977 roku *Foreign Corrupt Practices Act (FCPA)*, aktu prawa federalnego, którego celem jest zwalczanie zjawiska korupcji, dopiero pięć ostatnich lat przyniosło prawdziwą walkę Departamentu Sprawiedliwości USA z tym zjawiskiem. Od 2009 roku przeprowadzono ponad 100 spraw sądowych związanych z zarzutem korupcji w sektorze energetycznym, wymierzając jednocześnie kary w wysokości 2 bln dolarów (Kaiser, 2013, s. 195-196). Pierwszym znaczącym postępowaniem, w wyniku którego ukarano przedsiębiorstwo energetyczne za nadużycia korupcyjne, była sprawa przeciwko Siemens. W 2008 roku Siemens zgodził się zapłacić rządowi USA kwotę 450 mln dolarów sankcji karnej i przekazać 350 mln dolarów nieuczciwie pozyskanych zysków za nadużycia związane z zawieraniem umów związanych z budową instalacji do wytwarzania i dystrybucji energii elektrycznej. Podobnych spraw, z udziałem spółek takich jak ABB Ltd. Szwecja, Pride International Inc., czy Panalipina, było ponad 100. Nadużycia amerykańskiego sektora energetycznego to przede wszystkim korupcja przy zawieraniu umów, czy też przekazywanie korzyści finansowych dla urzędników państwowych w krajach spółek zależnych, takich jak Meksyk, Argentyna, Wenezuela. Sektor ten boryka się także z przekupstwami związanymi z postępowaniami o uzyskanie koncesji i pozwoleń na poszukiwanie i wydobywanie złóż w dalekich krajach Europy i Azji (Kaise, 2013, s. 201-202). Skala zjawiska wydaje się bardzo szeroka, ale należy pamiętać, iż przedsiębiorstwa posiadające amerykański kapitał funkcjonują i inwestują na całym świecie. Rynek energetyczny USA jest drugim, obok Chin, największym na świecie, stąd też skala zjawisk korupcyjnych jest większa i obejmuje większe wpłaty z tytułu sankcji karnych do budżetu państwa.

WŁOCHY

Korupcja w sektorze odnawialnych źródeł energii pochłonęła w samym 2011 roku we Włoszech blisko 900 mln Euro. Kraj ten jest czwartym najlepiej rozwijającym wykorzystanie odnawialnych źródeł energii w świecie. Więcej zielonej energii produkują jedynie Stany Zjednoczone, Chiny i Niemcy. W 2011 roku wydatki na budowę nowych instalacji do produkcji energii z OZE wyniosły we Włoszech 24 mld Euro. Jednocześnie dodatkowo blisko czwarta część tej kwoty (więcej niż 6 mld Euro) powin-

na zostać do niej dodana jako środki nielegalnie, czyli przyjmowane i wręczane korzyści majątkowe. Nieuczciwi uczestnicy sektora, wykorzystując luki we włoskim prawie, dopuszczają się przede wszystkim spekulacji, wykorzystywania słabości kontroli łańcucha dostaw, trudności w śledzeniu wydatkowania funduszy europejskich i krajowych lub wykorzystując zmienność inwestycji, wydają środki na inne cele. Sytuację tym bardziej utrudnia sieć zorganizowanych grup przestępczych, które chętnie angażują swe siły w sektorze energetycznym. Grupy te często nie powiązują swej nielegalnej działalności bezpośrednio z nowymi inwestycjami. Zajmują się m.in. nielegalnymi dostawami surowców, np. drewna, rewitalizacja terenów zniszczonych itp.

Słaba skuteczność włoskiego systemu sprawiedliwości w zwalczaniu korupcji i przestępczości zorganizowanej w sektorze energetycznym powoduje ogromne straty we włoskim budżecie, które ostatecznie i tak obciążają konsumentów, powodując konieczne podwyżki cen energii. Korupcja i nielegalne praktyki dodatkowo zniechęcają uczciwych inwestorów do podejmowania inwestycji na rynku energii odnawialnej.

ZJAWISKO KORUPCJI W POLSKIM SEKTORZE ENERGETYCZNYM

Według ekspertyzy specjalistów z firmy doradczo-audytorskiej Ernst & Young sektor energetyczny jest na pierwszym miejscu wśród sektorów gospodarki najbardziej narażonych na korupcję. Z czego w Polsce wynika ten wysoki stopień zagrożenia? Według projektu *Rządowego Programu Przeciwdziałania Korupcji na lata 2013-2018*, z dnia 27 czerwca 2013 roku, w energetyce szczególnie narażone na nadużycia są organizacja i przebieg postępowań przetargowych, mających na celu wyłonienie wykonawców największych inwestycji. Dodatkowo często problematyczne staje się określenie wiarygodności podmiotów, które przystępują do takowych przetargów oraz transparentność firm doradczych, których analizy służą do opracowywania wniosku aplikacyjnego. Nadużycia związane ze zjawiskiem korupcji dotyczą także postępowań w sprawie udzielania koncesji na poszukiwanie i rozpoznawanie kopalin energetycznych oraz wydawanie decyzji o tym, gdzie może powstać dana inwestycja (*Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2013 – 2018*).

Ogniwem łączącym sektor energetyczny, Unię Europejską i zjawisko korupcji jest wydatkowanie funduszy unijnych. W energetyce związane jest to przede wszystkim z realizowaniem nowych inwestycji infrastruktural-

nych, takich jak farmy wiatrowe, elektrownie czy sieci przesyłowe. Według raportu Centralnego Biura Antykorupcyjnego *Przewidywane zagrożenia korupcyjne w Polsce* korupcja przy wydatkowaniu środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej obejmuje przede wszystkim nierzetelność urzędników, często słabo wyszkolonych w kwestii funduszy europejskich. W opinii ekspertów CBA na równie istotną uwagę zasługuje kontrola prawidłowości wykonywania inwestycji finansowanych lub współfinansowanych z budżetu UE, gdyż w tym przypadku istnieje także duże ryzyko korupcyjne. Po stronie beneficjentów środków UE dochodzi zaś przede wszystkim do zawyżania wartości faktur, fałszowania dokumentów, naruszania procedur przetargowych, a także między innymi do wydatkowania środków pochodzących z UE na inne cele niż wskazane we wniosku aplikacyjnym (*Przewidywane zagrożenia korupcyjne w Polsce* 2013, s.23-25).

Szczególłą rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego każdego państwa odgrywają posiadane zasoby i dywersyfikacja źródeł energii. Polska, jako państwo w przeszłości znajdujące się w strefie wpływów Związku Radzieckiego, wspólnie z krajami nadbałtyckimi, takimi jak Litwa, Łotwa, Estonia (które dodatkowo należały do ZSRR) czy też Republika Czeska, Węgry, Rumunia i Słowacja, w bardzo dużym stopniu do dnia dzisiejszego uzależniona jest od dostaw gazu ziemnego i ropy naftowej z dzisiejszej Federacji Rosyjskiej (Gromadzki, Konończuk, 2007, s. 13). Kraje Starej Unii wiele lat wcześniej rozpoczęły rozbudowę swojej sieci infrastrukturalnej i przesyłowej, uniezależniając się od dostaw surowców ze zmiennej w stosunkach międzypaństwowych Rosji. W krajach znajdujących się pod wpływem ZSRR rozwijano wyłącznie wewnętrzną sieć energetyczną i tylko w stopniu umożliwiającym przesył gazu i ropy pomiędzy państwami satelickimi. Negatywne skutki takiego stanu rzeczy Polska odczuwa do dziś. Z danych Ministerstwa Gospodarki wynika, że w ostatnich latach uzależnienie od importu ropy naftowej i produktów naftowych osiągnęło poziom 95-97%. Uzależnienie od importu gazu ziemnego wyniosło 70%. W przypadku ropy naftowej w 2012 roku aż 95,5% importowanego surowca pochodziło z Rosji. Drogą dostaw jest rurociąg *Przyjaźń*. Pozostałą ilość niezbędną do zaspokojenia konsumpcji Polska importuje z Norwegii. Sytuacja przedstawia się lepiej w stosunku do importu gazu ziemnego. „Zaledwie” 79,8% importowanego gazu ziemnego, potrzebnego do zaspokojenia zapotrzebowania, pochodzi z Rosji. Poza tym produkt ten Polska importuje od Niemiec (15,4% importu) oraz Czech (4,8%) (*Ocena sytuacji w handlu zagranicznym w 2012 roku*, 2013).

Wysoki stopień uzależnienia od importu z Rosji wiąże się przede wszystkim z narażeniem polskiego bezpieczeństwa energetycznego na wykorzystywanie pozycji głównego dostawcy w kontaktach politycznych. Dodatkowym problemem jest tranzyt dostaw gazu i ropy przez państwa trzecie, czyli w przypadku Polski przez Ukrainę i Białoruś. Obydwa kraje uzależnione są od rosyjskich dostaw surowców dla zaspokojenia własnych potrzeb. Jednocześnie mogą one częściowo uniezależnić swoje położenie poprzez kontrolę nad przesyłem gazu i ropy na Zachód. W każdym z tych krajów, zarówno w Rosji, Ukrainie, jak i na Białorusi, od radzieckich czasów rozwijało się upolitycznienie i korupcja sektora energetycznego. Spowodowane jest to przede wszystkim możliwością osiągnięcia szybkiego zysku i wywarcia wpływu na uzależnionych podmiotach (Breński, 2013). Dodatkowo w krajach tranzytowych zyski osiągane z przetwórstwa rosyjskiej ropy stanowią ważne źródło stabilności władzy i dochodu dla panującego reżimu. Dzieje się tak przede wszystkim z racji różnic w cenach pomiędzy dostarczaną przez Rosję nieprzetworzoną ropą, a ceną produktów naftowych wytwarzanych w krajach tranzytowych, a następnie przesyłanych m.in. do Polski. Korupcjogenne są także niejasne i nieprzejrzyste zasady handlowe panujące w tych krajach i przenoszone częściowo do państw zachodnich. W Rosji, na Ukrainie i Białorusi funkcjonują całe grupy elitarne, oligarchowie, którzy dorobili się potężnych fortun na handlu gazem. Jak twierdzi Ihor Bakaj, pierwszy prezes Naftogazu „wszyscy bogaci ludzie na Ukrainie stali się bogaci dzięki handlowi gazem”. Szacuje się, że 6-7% PKB dzisiejszej Ukrainy pochodzi z kradzieży gazu z gazociągu tranzytowego. W ostatnich latach wielokrotnie do europejskiej opinii publicznej docierały wiadomości o niejasnych praktykach i przestępstwach popełnianych przez rosyjskich, ukraińskich czy białoruskich ludzi „wysokiego szczebla”, w związku z sektorem energetycznym. W 1999 roku oskarżony o pranie brudnych pieniędzy z handlu gazem został Paweł Łazarenko. Ihor Bakaj, wspomniany wcześniej pierwszy prezes Naftogazu, został zdymisjonowany ze swojego stanowiska za podejrzenia korupcyjne w 2000 roku (Gromadzki, Konończuk, 2007, s. 14-15). J. Tymoszenko, była premier Ukrainy 11 października 2011 roku skazana została na 7 lat więzienia za nadużycia przy zawieraniu kontraktów gazowych z Rosją. W świetle wyroku sądowego Tymoszenko naraziła państwo na szkodę w wysokości 1,5 mln hrywien, choć Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał decyzję ukraińskiego sądu za niezgodną z prawem. Sprawa byłej premier Ukrainy dowodzi jednak, jak trudne bywają kontakty państwa tranzytowego z państwem dostawcą. Umowa, o której mowa w wyroku sądowym w sprawie

Julii Tymoszenko, negocjowana była po kryzysie gazowym z 2009 roku. Rosja sprawę rozbieżności pomiędzy nowymi warunkami umowy gazowej z Ukrainą (poprzednia wygasła w 2008 roku) postanowiła rozwiązać, odcinając dostawy gazu zimą 2009 roku, na czym ostatecznie najbardziej ucierpiały państwa zachodniej Europy. Sprawa Julii Tymoszenko jest taryfą przetargową na drodze Ukrainy do Unii Europejskiej. Uwolnienie byłej premier oraz innych pociągniętych do zbiorowej odpowiedzialności wraz z nią, w tym m.in. byłego ministra spraw wewnętrznych J. Łucenki, będzie elementem, który zaważy o możliwości podpisania umowy stowarzyszeniowej pomiędzy UE a Ukrainą (2012/C 380 E/19). Nie pozostawia jednak żadnych wątpliwości fakt, iż Rosja nie jest pewnym dostawcą. Kreml dąży do jak największego uzależnienia jak największej ilości krajów, szczególnie z grona UE, od swojej ropy i gazu.

Problem wykorzystywania monopolistycznej pozycji Rosji jest nie tylko sprawą państw członkowskich z osobna, ale także całej Unii Europejskiej. Brak zdecydowanego sprzeciwu wobec praktyk stosowanych przez Kreml nie tylko zachęca Rosję do kontynuowania swojej agresywnej polityki energetycznej. Bierność i przyzwalanie na nieprzejrzystość w funkcjonowaniu rosyjskiego handlu gazem i ropą do krajów UE jest jawnym naruszeniem prawa Unii Europejskiej. Niestety dopóki kraje takie jak Polska nie zdywersyfikują swoich źródeł dostaw lub nie zwiększą własnej mocy produkcyjnej, brak jest możliwości poprawy tego energetycznego pata.

Poprawę sytuacji bezpieczeństwa energetycznego miały przynieść odkryte na terytorium Polski złoża gazu łupkowego. Pierwsze ekspertyzy wskazywały, że efektywne wykorzystanie istniejących zasobów pozwoliłoby na zaspokojenie krajowych potrzeb i eksport do krajów trzecich. W sierpniu 2013 roku Prokuratura oskarżyła siedem osób, w tym pracowników resortu środowiska, w związku z zarzutami biernego i czynnego łapownictwa przy udzielaniu koncesji na poszukiwanie gazu łupkowego. Zarzuty dotyczyły wręczania i przyjmowania korzyści majątkowych w wysokości od 13 do 55 tys. zł, w okresie od marca do grudnia 2011 roku, w zamian za pomoc w udzielaniu koncesji na poszukiwanie i wydobywanie gazu łupkowego. Za przekazywanie korzyści pracownicy Ministerstwa Środowiska przygotowywali wnioski dla firm zewnętrznych, które następnie składały one w trakcie postępowania jako swoje własne. W dalszej części procedury o udzielenie koncesji oskarżeni pracownicy resortu dbali o pozytywne rozpatrzenie przygotowywanych *de facto* przez siebie wniosków. Zagrożenia korupcyjne w sferze koncesji na poszukiwa-

nia niekonwencjonalnych źródeł, jakim są złoża gazu łupkowego, określone zostały jako wymagające szczególnej uwagi także przez Centralne Biuro Antykorupcyjne, w raporcie z 2013 roku (*Przewidywane zagrożenia korupcyjne w Polsce*, 2013, s. 41-43). Nieprawidłowości w postępowaniach o udzielenie koncesji to nie jedyny problem polskiego sektora energetycznego. Mają one zastosowanie m.in. do postępowań w celu wyłonienia wykonawców inwestycji energetycznych, a także na przykład w stosunku do ustalenia podmiotu odpowiedzialnego za dostawę energii elektrycznej na potrzeby publicznych przedsiębiorstw. Niepokojące w tym kontekście stają się dane Komisji Europejskiej, z których wynika, iż 19-20% ogółu przetargów przeprowadzanych w Polsce może nosić znamiona korupcji. W zestawieniu ośmiu państw Unii Europejskiej nieuczciwe praktyki w przetargach stosowane są częściej na Węgrzech (26-31%), w Rumunii (28-35%), na Litwie (31-37%) oraz w Hiszpanii (34-41%) (*Identifying and reducing corruption in public procurement in the EU*, 2008).

PODSUMOWANIE

Problem korupcji jest w Polsce stale obecny. Niestety oprócz winy pojedynczych osób, dopuszczających się tego procederu, winny jest również system. Zaledwie 40% polskich przedsiębiorstw posiada politykę antykorupcyjną. Jedynie 25% firm przeprowadza szkolenia z zakresu takiej polityki dla swoich pracowników i nadal niewielka część polskich przedsiębiorstw wypracowała mechanizmy informowania kierownictwa o zauważonych przez innych pracowników nieprawidłowościach.

Sektor energetyczny jest szczególnie narażony na działania korupcyjne zarówno na polu międzynarodowym, jak i krajowym. Wpływa na to dochodowość tego sektora, umożliwiając ukrycie kosztów wręczania korzyści majątkowych pośród innych, bardzo wysokich kwot, niezbędnych do realizacji danej inwestycji. Negatywnym aspektem jest również łapownictwo urzędników państwowych, odpowiedzialnych za udzielanie pozwoleń i koncesji na realizację inwestycji energetycznych. Świadczyć o tym może chociażby fakt wszczętego na początku 2013 roku postępowania przez Najwyższą Izbę Kontroli, mającego na celu kontrolę udzielania zgody na budowy farm wiatrowych przez polskie samorzady gminne. Ze wstępnych danych wynika, iż nawet 40 gmin mogło dopuścić się przyjmowania korzyści w formie darowizny. Inwestorzy, chcąc uzyskać pozwolenie na lokalizację danej inwestycji na terenie konkretnej gminy, finansowali tworzenie planów miejscowych, które zgodnie z prawem powinny

obciążać gminę.

Niestety prawdopodobnie musi dojść do zmiany nie tylko systemu, ale także mentalności osób, które są decyzyjne, aby sytuacja światowego, europejskiego i polskiego sektora energetycznego uległa zmianie. Szczególnie na linii UE - Rosja dostrzegamy ciche przyzwolenie na nieuczciwe praktyki stosowane przez głównego dostawcę ropy i gazu do krajów wschodnich Unii Europejskiej. Sytuacja ta podyktowana jest w głównej mierze brakiem efektywności w poszukiwaniu sposobów dywersyfikacji źródeł dostaw.

Biurokracja i zjawisko korupcji zniechęca inwestorów, szczególnie tych mniejszych, do podejmowania inwestycji, chociażby w energetykę odnawialną. Unia Europejska, stając naprzeciw wyzwaniom globalizacji w zakresie ochrony środowiska, pragnie stać się światowym liderem w zapobieganiu dalszym zmianom klimatu. Światowa polityka ochrony środowiska uległa na przełomie ostatnich dziesięcioleci znacznej zmianie. Przekształciła się bowiem z wewnętrznej polityki każdego z państw, do światowej, wspólnej polityki, prowadzonej pod egidą Narodów Zjednoczonych, chroniącej środowisko naturalne jako wartości całej ludzkości (Sitek, 2000, s. 25-35). Aby zrealizować unijny cel, potocznie nazywany 20-20-20, na mocy którego Polska musi osiągnąć 15% udział energii pochodzącej z odnawialnych źródeł do roku 2020, konieczne jest poszukiwanie rozwiązań zachęcających do podejmowania inwestycji na terytorium naszego kraju. W tym celu także należy zwalczać zjawisko korupcji w sektorze energetycznym.

Korupcja powoduje utratę zaufania obywateli do instytucji państwa. Bezsilność systemu i wymiaru sprawiedliwości wobec zręcznego wykorzystywania luk w prawie powoduje także straty materialne. Niestety kosztami korupcji, jakie ponosi przedsiębiorstwo dopuszczające się wręczania jakichkolwiek korzyści, obarczeni są zwykli obywatele. Pod pozorem legalnych wydatków koszty wręczanych łapówek wlicza się do bilansu finansowego i finalnie obciąża nimi konsumentów, podnosząc cenę towarów czy usług.

Zapewne nigdy nie będzie możliwe określenie prawdziwej skali korupcji w sektorze energetycznym, ani jakimkolwiek innej dziedzinie życia społecznego. Nie bez przyczyny zaś korupcja nazywana jest „plagą XXI wieku”. Wydaje się jednak, iż problem ten rozwiązać może wyłącznie zmiana mentalności ludzkiej, która może nigdy nie nastąpić.

REFERENCES:

AKTY PRAWNE

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 czerwca 2011 r. w sprawie Ukrainy: sprawy Julii Tymoszenko i innych członków poprzedniego rządu, (2012/C 380 E/19).

Rządowy Program Przeciwdziałania Korupcji na lata 2013 – 2018, projekt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 27 czerwca 2013 r.

RAPORTY:

BP Energy Outlook 2030. January 2013, http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/BP_World_Energy_Outlook_booklet_2013.pdf.

Identifying and reducing corruption in public procurement in the EU, European Commission, European Anti-Fraud Office (OLAF), PwC EU Services 2008. http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/anti-fraud-policy/research-and-studies/pwc_olaf_study_en.pdf.

Ocena sytuacji w handlu zagranicznym w 2012 roku (na podstawie danych wstępnych GUS), Ministerstwo Gospodarki, Departament Strategii i analiz, Warszawa 2013. http://www.mg.gov.pl/files/upload/8437/Ocena_Hz_2012_20130327_w_ost.pdf.

Przewidywane zagrożenia korupcyjne w Polsce, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Warszawa 2013.

MONOGRAFIE I ARTYKUŁY NAUKOWE:

Breński W., *Współpraca gospodarcza pomiędzy Polską i Rosją po 1990 roku*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr 4/2013, Olsztyn 2013.

Gromadzki K., Konończuk W., *Energetyczna gra. Ukraina, Mołdawia i Białoruś*, Warszawa 2007.

Kaiser G., *Corruption in the Energy Sector: Criminal Fines, Civil Judgments, and Lost Arbitrations*, “Energy Law Journal”, JAMS 2013/05/01, <http://www.jamsadr.com/files/Uploads/Documents/Articles/Kaiser-Energy-Sector-2013.pdf>.

Pokruszyński, W. (2013a) Filozoficzne aspekty bezpieczeństwa personalnego, *Journal of Modern Science* 1/16/2013, ss. 167-175

Pokruszyński, W. (2013b) Współczesne problemy wykluczenia społecznego w Polsce, *Journal of Modern Science* 2/17/2013, ss. 205-219

Sitek M., *Rozwój gospodarczy a globalizacja prawnej polityki środowiska naturalnego jako dobra wspólnego całej ludzkości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr.11, 2000.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

Akt oskarżenia ws.korupcji przy koncesjach na gaz łupkowy, <http://biznes.interia.pl/raport/gaz-lupkowy/news/akt-oskarzenia-ws-korupcji-przy-koncesjach-na-gaz-lupkowy,1940445,7572>.

Akt oskarżenia ws.korupcji przy koncesjach na gaz łupkowy, <http://biznes.onet.pl/akt-oskarzenia-ws-korupcji-przy-koncesjach-na-gaz-,18490,5568589,news-detel>.

Corruzione e frodo nella green economy. Le energie rinnovabili, Transparency International Italia; <http://issuu.com/nisitalia/docs/corruzione-e-frode-nella-green-economy-2012/27?e=5008898/1424103>.

Gazłupkowy?ABW:7osóbzatrzymanychws.korupcjiwMinisterstwieŚrodowiska, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,10938265,Gaz_lupkowy__ABW__7_osob_zatrzymanych_ws__korupcji.html.

